

Molnár Dávid

AZ SZENT JÁNOS EVANGÉLIUMA KEZDETINEK
RÖVID MAGYARÁZATJA

Filológiai és teológiai adalékok az RMNy 1646-os tételéhez

A Dávid Ferenc utáni erdélyi antitrinitarizmust irányzatok együtteseként lehet elképzelni (szombatosság, nonadorantizmus, hagyományosabb krisztológia stb.).¹ Nemcsak hogy nem csatlakozott a lengyelországi testvérek gyülekezeteihez, vezető áramlatot se jelentett a szocinianizmus. Az unitárius katekizmuskiadás „nagy évében”, 1632-ben mégis megjelent Kolozsváron a szociniánusok szimbolikus iratának,² a rakóvi káténak rövidített változata³ és a rakóvi kisebbik káté,⁴ 1634-ben *Az háromságnak oltalmazására gondolt legfőbb okoskodásnak megvizsgálása*,⁵ 1636-ban pedig *Az Szent János evangéliuma kezdetinek rövid magyarázatja*, amelynek szerzője Fausto Sozzini tanítványa, Valentin Schmalz volt.

Valentin Schmalz (Smalcus, ellengyelesített változatban Walenty Szmalc, 1572–1622) Gothában született. Jénában és Strasbourgban tanult, ahol 1591-ben a szociniánus hittérítő, Andrzej Wojdowski hatása alatt a lengyel testvérek híve lett, 1592-ben Lengyelországba került, és a śmigielői „ariánus” iskola rektorságát vette át. 1594-ben Agnieszka Wotowskát, egy lengyel nemes lányát vette feleségül. 1598-tól kezdve a lublini egyháznak, a szociniánusok fontos központjának volt lelkipásztora, 1605-től a rakóvié, ahol a szocinianizmus vezető személyiségeinek egyikeként

¹ Az események dokumentációja: GIZELLA KESERŰ, *The Late Confessionalisation of the Transylvanian Unitarian Church and the Polish Brethren = Faustus Socinus and his heritage*, ed. Lech SZCZUCKI, Kraków, 2005, 163–188. Uő., *Az erdélyi unitárius egyház megkésétt konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején = „Nem súlyed az emberiség!...” Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 2007, 429–449. www.iti.mta.hu/szo-renyi60.html.

² A rakóvi kátéről: Paul WRZECIONKO, *Die Theologie des Rakower Katechismus*, Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde, 1963, 73–116.

³ A rakóvi káté rövidített változatáról: Mihály BALÁZS, *Zwei unitarische Katechismen in Klausenburg 1632 = Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, 1993, 139–152. Uő., *Elhúzódo felekezetiesedés és rendhagyó kátéirodalom. Az unitáriusok kátéiról a kezdetektől a dézsi komplancióig = B. M., Felekezetieség és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., 2006 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 8), 37–75.

⁴ Nem maradt fenn példány.

⁵ *Az háromságnak megvizsgálásáról*: Bálint KESERŰ, *Die ungarische unitarische Literatur nach György Enyedi (Über ideengeschichtlich relevante Werke aus der Zeit 1597–1636) = György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th Centuries*, ed. Mihály BALÁZS, Gizella KESERŰ, Bp., 2000 („Studia Humanitatis”. Publications of the Centre for Renaissance Research, 11), 120.

halt meg. 52 ismert latin, lengyel és német írásából sok kiadatlan maradt.⁶ Christoph Sand a rakóvi káté rövidített és kisebbik változatát is neki tulajdonította,⁷ s ezt látva a rövidített változat marosvásárhelyi példányának 17. századi possessora is „attribuálta” azt.⁸ Az egyéb magyarországi vonatkozások szétfeszítenék a dolgozat kereteit, ám arra még feltétlen utalnék, hogy az a Szörös (Ravius) Mátyás, akit kapcsolatba hoznak a nyomtatványok megjelentetése mögötti eseményekkel, személyesen érintkezett Schmalzcal,⁹ akinek bibliamagyarázatával nem foglalkozott még érdemben a szakirodalom.

Kiindulási pontom az RMNy. „Az egyetlen ismert példány – kezdi a leírás – csak az első két ívet tartalmazza. A kézírással hozzáírott folytatás terjedelme alapján (17 lap) kb. hat levél hiányozhat a nyomtatványból. XVIII. századi kéziratos másolatát a kolozsvári akadémiai könyvtár őrzi,¹⁰ német változatát az OSZK.¹¹ A verziókat összenézve megállapítottam, hogy a nyomtatvány a címlapon lévő bibliai idézetet és persze az önreflektív helyeket kivéve hű fordítás, a másolat azonban a nyomtatványhoz és a hozzáírott folytatáshoz képest is foghíjas. Külön filológiai élvezet, hogy a hiányzó levelek két fordításban maradtak fenn. A kézírás, az öt jelentősebb foghíj struktúrája és egy szembeötlő fordítástechnikai fogás arra látszik utalni, hogy a hozzáírott folytatás korábbi, ám számos saját hibája miatt egyáltalán nem vehetjük biztosra, hogy a másolatot közvetlen a nyomtatványról írták át. Természetesen ha azzal számolunk, hogy a hozzáírott folytatás autentikusabb, akkor a másolat se feltételez teljes példányt. A két fordítást szemléltetendő idéznék:

⁶ Valentin Schmalzról: *Die Philosophie des 17. Jahrhundert*, 4/2, hrsg. Helmut HOLZHEY, Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN unter Mitarbeit von Vilem MUDROCH, Basel, 2001, 1275.; ADB 34 (1892), 475–476.; PSB XXXIX (1999–2000), 185–187.

⁷ *Bibliotheca Anti-trinitariorum, sive Catalogus Scriptorum, & succincta narratio de vita eorum Auctorum, qui praeterito & hoc seculo, vulgo receptum dogma de tribus in unico Deo per omnia aequalibus personis vel impugnarunt, vel docuerunt solum Patrem D. N. J. Christi esse illum verum seu altissimum Deum. Opus posthumum Christophori Chr. Sandii. Freistadii. Apud Johannem Acontium. MDCLXXXIV. G3.*

⁸ *Religionis Christianae Brevis Institutio*, Marosvásárhely, 1629. Teleki-Bolyai Könyvtár (Târgu Mureș, Biblioteca Teleki-Bolyai), 02431.

⁹ *Gvstavi Georgii Zeltneri D. P. P. et P. Historia Crypto-Socinismi Altorfinae Qvondam Academiae Infersti Arcana, Ex Documentis Maximam Partem Msstis Ita Adornata Vt Cvm Historiae Illorvm Hominvm Illvstrandae Tvm Dogmatibus In Vniversvm Refellendis Inservire Possit. [...] Lipsiae, apvd Jo. Frid. GLEDITSCHII B. Fil. M.DCC.XXIX. 1203. „Postero die nempe 25. Sept. Smalzius magno cum comitatu Meseritium venit, et Vogelium (cum duobus aliis novellis fratribus Photinianis, qui fuerint Martinus Ruarus, Holsatus, et Matthias Ravius, Transylvanus) humanissime et quidem multis cum lachrymis excepit.”*

¹⁰ RMNy 1646.

¹¹ Jelzete: Exeg. 2631.

Hozzáírott folytatás:

Hogy vettek azok mindnyájon az Úr Krisztusnak teljes voltából?

Úgyhogy mindazokat, melyeket K[eresztelő] János és a' sz[ent] apostolok tanítottak az Úr Jézusnak mind felmagasztaltatása előtt, mind utána, és valamelyeket minden egyes hívek, kik őtöle tanítottak, csak egy kicsin részecskéje volt azoknak, melyek az Úr Jézusban valának. És hogy az mind (az nélkül [sic!] a' mit K[eresztelő] János tanított) az Úr Jézustól folyt reájok, mint folynak a' vizek a' nagy tengerből.

Német változat: [28] Wie haben die alle von der fülle des H. Jesu empfangen? Also / das alles was Johannes der Teuffer vnd die H. Apostel beydes für vnd nach Christi erhöhung gelehret / vnd was andere gleubigen / die von ihnen gelehret waren / gewust vnd gehabt / nur ein klein theil dessen war / welchs im H. Jesu war. Vnd das alles dis (ausgenommen was Johannes der Teuffer gelehret) auf sie vom H. Jesu flös gleich wie stöme aus dem grossen meer.

A sztemmát tisztázni egyelőre reménytelen. Az időrendet az is bonyolítja, hogy e kiadványból, amely négy „fejezetből” áll,¹² Kénosi Tözsér János állítólag még teljes példányt látott, mert olyan leírást ad, amely szerint a könyv végén *Tu spera regnum* mondat állt, de ez csak a másolatban van ekként. Mindenesetre volt rá mód, hogy az unitáriusok ismét lefordítsák a hiányzó leveleket. Bár Bíró Gyöngyi a német nyelvű kiadásnak csak egyetlen fennmaradt példányát találta meg az általa

Másolat:

[308] Mint vettének mindazok az Úr Jézus teljességéből?

Úgyhogy mindaz, valamit Keresztelő János és az sz[ent] apostalok az Úr Krisztusnak mind felmagasztalása előtt, s mind pedig azután tanítottanak vala, s utának, <...> csak egy kicsin részecskéje volt annak, amely az Úr Jézusban vala, és hogy mindaz (kivéven amit Keresztelő János tanított) őreájok az Úr Jézustól szinte úgy folyt, mint az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége.

¹² Azt, hogy senki más nem volt az evangéliumnak tökéletes hirdetője és az világnak üdvözítője, hanem az názáretbeli Jézus, négyképpen mutatja meg. Elsőben a' Jézus Krisztusnak nagy dicsőségéből, mely az ő tisztiben látszik meg. Másodszor mutatja meg az ő tisztinek Keresztelő János tisztivel való egybevetéséből. Harmadszor mutatja meg ugyanaz Úr apostolinak bizonyosságátelivel. És végezetre, Keresztelő János bizonyosságátelével.

kutatott anyagban,¹³ az OSZK példánya eredetileg szintén erdélyi,¹⁴ posszesszora a kötés alapján Szentábrahámi Lombard Mihály unitárius püspök volt.¹⁵

Teológiájára rátérve a bibliamagyarázat tulajdonképp a lengyel filozófus és teológus, a jezsuita Marcin Śmiglecki (Martinus Smiglecius) *Verbum caro factum* (Krakkó, 1613) című művével „hitvitázott”.¹⁶ A magyar fordítás, amely megállapítottan hú volt, természetesen azt is jelentette, hogy alkalmazták az itteni unitarizmusban zajló vitákhoz. Hat cikkelyben foglalhatnám össze, mi kelthetett visszatevészt, ha a krisztológiai témájú írásocska kegyes olvasója éppen nonadorantista volt. Először is az adoráció és az invocáció. Amíg a szociniánusok szerint Jézus feltámadása után alkirály lett, s ebből az okból isteni tiszteletet adnak neki, addig a nonadorantisták szerint Krisztust nem szabad imádni, de nem szabad segítségül hívni sem.

[32] Micsoda hinni az ő nevében?

Az Úr Jézus beszédének annyit¹⁷ tulajdonítani, hogy őbenne az ember tökéletesen higgyen, bízzék, magát reáhagyja, és az Úr Jézusnak isteni tiszteletet adjon.

[IV] Melyre te ó, Jézus Krisztus add a' te segítségedet, a' te tisztességedért és az te híveidnek vigasztalásáért.

Harmadszor Krisztus istensége. A szociniánus krisztológia arra a tézisre összpontosul, hogy Krisztus ember, de mégiscsak több valamennyi embernél. Ez a „valami” nem lényére vonatkozik, hanem tulajdonságaira. Ezzel ellentétben a nonadorantista álláspont szerint nem az Atyától kapott istensége alapján, hanem a nyelvi szegénység okán mondják Krisztusról, hogy Isten.

¹³ Köszönöm az adatot Bíró Gyöngyinek.

¹⁴ Ezt a következtetést a kötésen átütő töredékből is levonhatjuk:

[SAC]RAE CAESAREO RE-
[GIAE] & Apostolicae Majestatis, Haere-
[ditarii A]justriae Imperatoris, Magni Prin-
[cipis Tr]jansylvaniae, & Siculorum Comi-
[tis &c. D]omini Domini Nostri Clementissi-
[mi Nomi]ne!

¹⁵ Köszönöm az adatot Balázs Mihálynak.

¹⁶ Alodia KAWECKA-GRYCZOWA, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego, dzieje i bibliografia, Les imprimeurs des antitrinitaires polonais Rodecki et Sternacki, Histoire et bibliographie*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1974, 276.

¹⁷ Nyomtatvány: amit.

[8] Miért nevezi Sz[ent] János ezt az Igit Istennek?¹⁸

Azért, hogy evvel nagy dicsőségét az mi Urunk Jézus tisztinek, mely teljességgel isteni vala, megmutatná. Mert ő mind isteni módon szenteltett vala az ő tisztire, az embereknek isteni dolgokat hirdet vala, s mindazokat isteni módon erősíti vala meg. Ő [9] mennyben tanítotott vala, az Sz[ent]lélekkel mérték nélkül megajándékozott vala, isteni igireteket¹⁹ és isteni parancsolatokat hirdet vala, isteni életet visel vala. Isteni bölcsességgel vala megtelvé, isteni csodatételeket tőn, és rövideden szólván: az Istennek személyit viseli vala magán. És azért mutatja meg az Úr ő maga ebben az evangéliumban az ő istenségét azzal, hogy őtet az Atya megszentelte, és ez világra küldötte.

Negyedszer az akceptiláció. Sozzini új irányt mutatott azzal, hogy nem azt tekintette Krisztus feladatának, hogy halálával az Istent kibékítse, hanem hogy az emberek megmutassa az utat az üdvösségre. Isten mindenkinek, aki Jézus tanításának ajándékozta hitét, és parancsolatai szerint él, megbocsátja bűnét, és örök élettel jutalmazza meg őket. A nonadorantisták tagadták ezt, szerintük Isten Jézust azért küldte, hogy a zsidók királya legyen.

[24] [...] az Krisztus ez világnak üdvezítője és bűneiért megengesztelője,²⁰ mert ez vala az Istennek akaratja és tanácsa, hogy az egész világ az Úr Jézus által az örök életre, és a' bűnnek bocsánatjára juthatna, noha arra az egész világ őáltala valóságosképpen nem jut.

Befejezésképpen a religio naturalis tagadása és az ideiglenes mennybemenetel. A korai szocinianizmusban az Isten és az ember úgy el van választva egymástól, hogy a természet embere Istenről semmit se tudhat, így hát a kinyilatkoztatás csak külső lehet. Jézus is azáltal jutott prófétai méltóságára, hogy fellépése előtt a mennybe elragadtatott, hogy tanítást kapjon Istentől. Ezzel szemben a nonadorantisták ezeket a szavakat, *Istennél vala*, úgy értelmezik, hogy Jézus földi életének kezdetén csak Istennél volt ismert, s szerintük a természetvallás valameddig el tudná juttatni az embert. A kegyes nonadorantista olvasónak úgy látszhat, hogy Schmalz a religio naturalis tagadásának krisztológiai konzekvenciáját elengedve egyenrangúnak állítja be a nonadorantista álláspontot, ámde ez nincs így, a provizórikus mennybemenetel nem zárja ki az isteni előrelátást mint másik interpretációt.²¹

¹⁸ Nyomatvány: Igeistennek.

¹⁹ Nyomatvány: igéretekkel.

²⁰ A másolatban az „és bűneiért megengesztelője” nincs.

²¹ Schmalz religio naturalisról való álláspontjáról: Lech SZCZUCKI, *Fragmenta haeretica = Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10), 171–178.

[6] Miért mondja Sz[ent] János, hogy az Ige Istennél vala?

Azért, hogy megmutassa, hogy akkor, mikor az²² evangélium elkezdett, az Úr Jézus csak az ő Atyjának vala esméretibe, mint annak, az ki tökéletesen tudja vala, hogy az ő Igéje, és az világnak üdvözítője vala. [...] [7] Mert azok az dolgok felől, az²³ melyeket csak az Isten tud, mondatik, hogy az Istennél vadnak. [...] Avagy azt is ítilhetni, hogy Sz[ent] János az Úr Krisztus felől azért is szól így, hogy valóságosképpen az Istennél volt, minek előtte tanítani kezdett volna [...]. [8] Az mint Móses is a' Sínai-hegyen,²⁴ és Sz[ent] Pál mennyekben volt,²⁵ minek előtte mind²⁶ amaz az törvént az embereknek, éz penig a' pogánoknak az evangéliumot hozta.

A dolgozat legelején felsorakoztatott nyomtatványokkal összenézve teológiai szempontból megállapítható, hogy a kátékkal ellentétben nem abban a fogalmi keretben (triplex munus Christi²⁷) értekezik Krisztusról, amely Jan Łaski és Jerzy Szoman nyomán formálódott ki a szociniánus antitrinitarizmusban. Az ideiglenes mennybemenetel tétele ezelőtt csak *Az háromságnak megvizsgálásában* mutatható ki a nyomtatásban megjelent erdélyi unitárius termésben. Az adorantizmus az összes szociniánus hangoltságú nyomtatványban megfogalmazódik. A szociniánus megigazulástan pedig igen elmosódottan van jelen a rakówi káté rövidített változatában és ebben is.

Schmalz még egy műve szól címében is a János szerinti evangélium előszaváról, a *Homiliae X. Super initium cap. I. Evangelii S. Johannis* (Raków, 1615). Bíró Gyöngyi ennek a latin nyelvű kiadásnak két fennmaradt példányát találta meg az általa kutatott anyagban, az egyiket egy kolligátumban, amelyben a szerző hat művét kötötték egybe. S bár érdemeit összefoglalva Geleji Katona István tőkagyúnak nevezte Schmalzot,²⁸ az erdélyi unitáriusok számára jelentős teológus volt.

²² A nyomtatványban nincs.

²³ A nyomtatványban nincs.

²⁴ Nyomtatvány: [...] hegyen Exod. 19. 8. és [...].

²⁵ Nyomtatvány: [...] volt 2Cor. 12. 2. minek [...].

²⁶ A nyomtatványban nincs.

²⁷ Krisztus próféta, főpap, király.

²⁸ Titkok titka... közöltetik Geleji Katona Istvántól... Gyula-Fejir-Varott MDXXLV, typ. principis, 828.

AZ SZENT JÁNOS EVANGÉLIUMA KEZDETINEK RÖVID MAGYARÁZATJA
Philologische und theologische Beiträge zur ungarischen Übersetzung eines
Smalcius-Werkes (RMNy 1646)

Der siebenbürgische Antitrinitarismus nach dem Tod Ferenc Dávids (1579) hat aus vielen Grüppchen mit unterschiedlichen religiösen Richtungen bestanden (Sabbatarier, Nonadorantisten, Vertreter der traditionellen Christologie usw.). Der Sozinianismus hat in Siebenbürgen keine führende Strömung bedeutet. Vier Schriften sozinianischen Inhalts sind in Klausenburg zwischen 1632 und 1636 jedoch erschienen. Eine davon *Az Szent János evangéliuma kezdetinek rövid magyarázatja* (1636) ist die ungarische Übersetzung des Werkes (*Die kurze Auslegung über den Anfang des Evangelii des H. Johannis*, Raków, 1611) des sozinianischen Theologen Valentin Schmalz. Das einzige bekannte Exemplar enthält nur die ersten zwei Bögen, zu denen man die Fortsetzung hinzugeschrieben hat. Es gibt auch eine handschriftliche Kopie aus dem 18. Jahrhundert. Einerseits stellt die Studie fest, dass die hinzugeschriebene Fortsetzung mit dem Ende der Kopie nicht identisch ist. Die Handschrift ist eine andere Übersetzung. Andererseits wird die Frage erörtert, wie das ursprünglich anti-jesuitische, originaltreu übersetzte Werk mit den siebenbürgischen Glaubensgenossen diskutiert.